Karina Melnytska

Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry

Wprowadzenie

Let us remember the Tower of Babel. It remained forever uncompleted, because God condemned the human race to everlasting linguistic conflict.

Eric Hobsbawm¹

W całości kształcie zagadnień dotyczących związku między językiem a tożsamością szczególnie ważne miejsce zajmuje problem relacji język – tożsamość narodowa. Formuła *jeden naród – jedno państwo – jeden język*, będąca esencją nacjonalistycznej koncepcji państwa narodowego, czyniła z języka swoistego demiurga tożsamości narodowej, ogniwo spajające naród w jedną organiczną całość. U źródeł tej koncepcji leżało przekonanie o niemalże mistycznym związku między narodem a jego językiem narodowym, tak charakterystyczne dla romantyzmu niemieckiego (Herder i Fichte), które wywarło niebagatelny wpływ na ruchy narodowe w Europie (Edwards, 2009, ss. 170, 211). Pogląd ten znalazł swoje odzwierciedlenie między innymi w umowie wiedeńskiej z 1850 roku, która zapoczątkowała powstanie serbsko-chorwackiego języka literackiego. Umowa zaczynała się od stwierdzenia: „Jeden naród powinien mieć jedną literaturę” (za: Greenberg, 2008, ss. 9, 183–186). Niecałe półtora wieku później, w czasie rozpadu Jugosławii, idea koniecz-

¹ Cytat pochodzi z: Hobsbawm (1996, s. 1079).

ności posiadania odrębnego języka jako cechy *sine qua non* narodu miała powrócić niczym bumerang, przejawiając się tym razem w dezintegracji tegoż języka.

Eric Hobsbawm w eseju zatytułowanym *Language, Culture, and National Identity* stwierdził kategorycznie, że „wszystkie języki zawierają element politycznego stanowienia, zaś w dobie narodowych lub też regionalnych ruchów secesjonistycznych istnieje naturalna tendencja do połączenia niepodległości politycznej z separatyzmem językowym” (Hobsbawm, 1996, s. 1078). Jako przykład ilustrujący tę tezę przytoczył między innymi Chorwatów, upatrując w chorwackich działaniach w zakresie usamodzielnienia się językowego precedens na przyszłość². Gdy Hobsbawm pisał swój esej, rozpad języka serbsko-chorwackiego był już faktem dokonanym. Odrębność językową proklamowali nie tylko Chorwaci, lecz także Boszniacy na toczących się w Dayton negocjacjach pokojowych mających na celu zakończenie wojny w Bośni i Hercegowinie. Wszystkie trzy strony – Serbowie, Chorwaci i Boszniacy – domagały się wówczas tłumaczy, gdyż okazało się, że nagle przestali siebie nawzajem rozumieć (Greenberg, 2008, s. 136). Nieco ponad dziesięć lat po tym, jak w 1995 roku zawarto porozumienie daytońskie – obok angielskiego, w językach serbskim, chorwackim i bośniackim, tym samym symbolicznie utrwalając między innymi nową rzeczywistość językową na obszarze byłej Jugosławii – odrębność językową proklamowali także Czarnogórcy.

To, że w państwach byłej Jugosławii język zaczął odgrywać rolę „twierdzy stojącej na straży niezależności i państwowości narodu” (Čolović, 2007, s. 99), stało się charakterystycznym zjawiskiem postjugosłowiańskiej rzeczywistości. Chorwacka lingwistka Snježana Kordić, krytycznie analizując ten stan rzeczy, odnotowywała: „Kiedy intelektualiści bałkańscy na początku XXI wieku utożsamiają naród i język, oznacza to, że przespali co najmniej ostatnie pół wieku nauki, odkąd pogląd ten został odrzucony” (Kordić, 2010, s. 171).

Jakkolwiek by patrzeć, na omawianym obszarze język względem tożsamości nie był „ani obiektywnym, ani też niezmiennym czynnikiem” (zob. Greenberg, 2008, s. 8), stał się natomiast ważną płaszczyzną rekonstruowania tożsamości. Artykuł analizuje sytuację Czarnogóry, przyjmując powyższe założenie.

Zanim przejdziemy do analizy, warto przybliżyć czytelnikowi – aczkolwiek bardzo skrótowo – specyfikę czarnogórskiej sytuacji tożsamościowej. Złożoność kwestii tożsamości czarnogórskiej wydaje się być odwrotnie proporcjonalna do rozmiarów tej najmniejszej spośród byłych republik jugosłowiańskich. W literaturze przedmiotu często można spotkać

² “If the Croats can create a separate language for themselves out of the unified Serbocroat which their forefathers constructed to unify the southern Slavs – not with much success – then anybody can”. (Hobsbawm, 1996, s. 1079).

przywoływane przez badaczy określenie autorstwa czarnogórskiego politologa Srđana Darmanovicia – narodowy *homo duplex* (Roberts, 2007; Morrison, 2009; Džankić, 2014). Chodzi bowiem o zjawisko podwójnej tożsamości, charakterystycznej dla zamieszkującej Czarnogórę ludności prawosławnej, która stanowi większość w tym kraju³. Dualizm ten przejawia się w tym, że – jak to ujął Darmanović – „wielu z tych, którzy określają się jako Czarnogórcy w sensie narodowym, mają poza swoją «czarnogórskością» silne poczucie przynależności do narodu serbskiego, bazowane na wspólnym dla Serbów i Czarnogórców języku oraz wyznaniu” (za: Roberts, 2007, s. 5). Prowadzi to do podstawowego pytania: kim są Czarnogórcy? Czy są – by posłużyć się tu językiem mitologicznym – „kwintesencją serbskości”, „solą Serbów”, podczas gdy Czarnogóra – „serbską Spartą”? Czy są po prostu Serbami o regionalnej specyfice? A może są odrębnym narodem, nawet niezupełnie słowiańskim, lecz o wymieszanym, słowiańsko-albańsko-wołoskim pochodzeniu? Rzecz jasna niniejsza analiza nie jest nawet próbą odpowiedzi na tak złożone pytania; ich postawienie ma jedynie pokazać, z jakim niejednoznacznym fenomenem mamy w tym przypadku do czynienia.

Współczesne dylematy tożsamości czarnogórskiej w dużym stopniu wiążą się ze skomplikowanym procesem budowania państwa czarnogórskiego, który historycznie oscylował pomiędzy dwoma ideami państwowymi – Czarnogóra niepodległa *versus* Czarnogóra jako część składowa większego tworu państwowego – serbskiego bądź jugosłowiańskiego. Ponadto na różnych etapach kształtowania się tożsamości czarnogórskiej mieliśmy do czynienia z silnym poczuciem przynależności plemiennej Czarnogórców, ich identyfikacją prymarnie wyznaniową uwarunkowaną przynależnością do prawosławia, ukształtowaniem się silnej tożsamości regionalnej i rosnącą świadomością własnej odrębności narodowej. W ostatnim ćwierćwieczu Czarnogóra doświadczyła istotnych przeobrażeń tożsamościowych, na które należy patrzeć przez pryzmat różnych percepcji czarnogórskości, odmiennych wizji przyszłości kraju, oddziaływania wydarzeń i procesów zachodzących zarówno w samej Czarnogórze, jak i w jej bliskim – i nie tylko – otoczeniu (Andrijašević & Rastoder, 2006, s. 465). W centrum uwagi niniejszej pracy znajdują się kwestie językowe w ich powiązaniu z procesami tożsamościowymi zachodzącymi w Czarnogórze po rozpadzie socjalistycznej Jugosławii. Tekst stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odegrał język w procesie rekonstrukcji i reinterpretacji czarnogórskiej tożsamości narodowej.

³ O zjawisku podwójnej tożsamości Czarnogórców zob. też: Wrocławski (2002, ss. 131–136; 2005, s. 163). Upraszczając, niektórzy Czarnogórcy określają się wyłącznie jako Czarnogórcy, inni są skłonni identyfikować się z serbskością, jak Serbowie, którzy według ostatniego spisu ludności stanowili 28,7 proc. ludności – z tym że wcześniej część z nich określała się jako Czarnogórcy. Pisałam o tym w: Melnytska (2016, ss. 277–289).

Język(i) w Czarnogórze

Umowa nowosadzka z 1954 roku, określająca zasady funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego w socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej, zaczynała się od stwierdzenia: „Narodowy język Serbów, Chorwatów i Czarnogórców jest jednym językiem”. Porozumienie ustalało dwa warianty wspólnego języka: zachodni (chorwacki, zagrzebski) oraz wschodni (serbski, belgradzki), przy jednoczesnym uznaniu równoprawnego statusu alfabetów łacińskiego i cyrylicznego, a także dwóch wymów – ijekawskiej i ekawskiej. Mimo że porozumienie zawierało wzmiankę o narodzie czarnogórskim (co było zgodne z poprzednim przyznaniem Czarnogórcom takiego statusu), nie zapewniało mu wszakże własnego wariantu języka. Należy zaznaczyć, że pod koniec lat 60. XX wieku niektórzy intelektualiści czarnogórcy w ślad za Chorwatami zaczęli kwestionować istniejący model językowy (Greenberg, 2008, s. 89). W konstytucji socjalistycznej Czarnogóry z 1974 roku po raz pierwszy zawarte zostało klarowne sformułowanie o języku urzędowym – „serbsko-chorwacki język w wymowie ijekawskiej”, z jednoczesnym zaznaczeniem równoprawności alfabetów cyrylicznego i łacińskiego (za: Glušica, 2009, s. 26). Co istotne, na tle tendencji odśrodkowych w serbsko-chorwackiej wspólnocie językowej Czarnogórcy zyskali swój (sub)wariant tego języka (*crnogorski književnojezički izraz*) (Greenberg, 2008, ss. 40–41).

Jednak po rozpadzie Jugosławii Czarnogórcy nie podnieśli swojego (sub)wariantu języka serbsko-chorwackiego do rangi samodzielnego języka standardowego. Konstytucja Federacyjnej Republiki Jugosławii⁴ z 1992 roku za urzędowy język państwa serbsko-czarnogórskiego uznawała serbski w obu wymowach (ijekawskiej i ekawskiej), z głównym alfabetem cyrylicznym i pomocniczym łacińskim („Ustav Savezne Republike Jugoslavije”, 1992). Z kolei konstytucja republikańska Czarnogóry status urzędowego przyznawała językowi serbskiemu w wymowie ijekawskiej, z zaznaczeniem, że oba pisma są równoprawne („Ustav Republike Crne Gore”, 1992).

Omawiając językowe realia w tzw. „trzeciej Jugosławii”, należy zwrócić uwagę na kilka ważnych momentów. Po pierwsze, polityka językowa w FRJ ewidentnie faworyzowała cyrylicę, której nadrzędność nad alfabetem łacińskim wynikała z federalnej ustawy zasadniczej. W praktyce przejawiało się to między innymi tym, że drukowano banknoty z napisami cyrylicą (Greenberg, 2008, s. 61). Z kolei Czarnogórcom zależało na zachowaniu

⁴ W latach 1992–2003 Czarnogóra wraz z Serbią tworzyły Federacyjną Republikę Jugosławii (FRJ) – tzw. „trzecią Jugosławię”, następnie – unię państwową Serbii i Czarnogóry (2003–2006).

równoprawności obu alfabetów, gdyż z jednej strony był to sposób na podkreślenie odrębności od swoich serbskich sąsiadów, z drugiej zaś – swoisty gest w stronę zamieszkujących Czarnogórę mniejszości bośniackiej i albańskiej, które były niechętne cyrylicy. Po drugie, przedmiotem kontrowersji stała się kwestia wymowy. Kiedy we wrześniu 1993 roku lider bośniackich Serbów Radovan Karadžić specjalnym dekretem przyznał ekawicy status oficjalnej wymowy na zamieszkiwanych przez Serbów obszarach Bośni i Hercegowiny⁵, Czarnogóra pozostała jedyną jednostką administracyjną w obrębie serbskiego obszaru językowego z ijekawicą jako wymową urzędową. Co więcej, decyzja Karadžicia uzyskała poparcie wielu wpływowych językoznawców serbskich⁶, a to z kolei zrodziło wśród Czarnogórców poważne obawy przed wyparciem wymowy ijekawskiej i zastąpieniem jej przez dialektalnie obcą im ekawicę (Greenberg, 2008, s. 106).

Dla czarnogórskich środowisk opozycyjnych był to sygnał alarmujący o zagrożeniu serbską hegemonią językową i kulturową. W wydanej przez Czarnogórski PEN Club w 1994 roku *Deklaracji o zagrożeniu dla czarnogórskiej kultury, narodu oraz państwa* stwierdzono wprost, że język czarnogórski ma swoją własną historię oraz potwierdzenie w literaturze w równym stopniu co serbski, chorwacki i bośniacki („Resolution”, 1994). Intelktualiści skupieni wokół założonej w 1993 roku Macierzy Czarnogórskiej (*Matica Crnogorska*) zaczęli propagować ideę czarnogórskiej odrębności językowej. Te początkowo marginalne głosy nasilały się wraz z pogłębiającym się rozdzwieniem politycznym między elitami serbskimi i czarnogórskimi u schyłku lat 90. Po zwycięstwie Mila Đukanovicia w czarnogórskich wyborach prezydenckich w 1997 roku i szybkim wzroście dążeń zmierzających do poszerzenia przestrzeni suwerenności, w dyskursie publicznym zaczęto coraz częściej podejmować temat odrębnego języka czarnogórskiego. Wraz z przekształceniem FRJ w 2003 roku w unię państwową Serbii i Czarnogóry, ze strony rządzącej w Czarnogórze Demokratycznej Partii Socjalistów (*Demokratska Partija Socijalista*, DPS) padła propozycja, by oficjalny język państwowy nazwać „serbsko-czarnogórskim lub czarnogórsko-serbskim” (podobnie jak w przypadku serbsko-chorwackiego) (Greenberg, 2008, s. 89). Idea ta może posłużyć jako ilustracja różnych postaw społeczeństwa czarnogórskiego wobec języka oraz – szerzej – pogłębiających się w tym okresie podziałów wokół kwestii tożsamościowych. Kilkakrotnie jeszcze przewijała się ona w dyskursie publicznym – jako próba znalezienia kompromisu

⁵ Było to posunięcie *stricte* polityczne, gdyż Serbowie bośniaccy posługiwali się ijekawicą, natomiast Karadžićowi chodziło o podkreślenie ich odrębności od Chorwatów i Bośniaków oraz zbliżenie pod względem językowym do rodaków z Serbii.

⁶ Wśród nich był także Pavle Ivić, znany serbski lingwista, dialektolog, członek Serbskiej Akademii Nauk i Umiejętności (SANU).

między zwolennikami a przeciwnikami języka czarnogórskiego – w kontekście sporów o nazwę języka urzędowego, ostatecznie jednak nigdy nie wyszła poza ramy dyskusji.

W warunkach nowej rzeczywistości politycznej, którą przyniosło czarnogórskie referendum z 2006 roku i w jego efekcie powstanie niepodległego państwa czarnogórskiego, czarnogórskie elity rządzące opowiedziały się za urzędowym usankcjonowaniem języka czarnogórskiego. W konsekwencji uchwalona w październiku 2007 roku konstytucja niepodległej Czarnogóry głosiła: „Językiem urzędowym w Czarnogórze jest język czarnogórski” („Ustav Crne Gore”, 2007). W ten sposób język czarnogórski został wreszcie prawnie usankcjonowany – jako ostatni z czterech „następców” niegdyś wspólnego języka serbsko-chorwackiego.

„Naród czarnogórski ma swój język”⁷

Na początku lat 90. XX wieku idea odrębnej państwowości czarnogórskiej była zagadnieniem marginalnym, podnoszonym głównie przez polityczne i intelektualne środowiska opozycyjne, niemające większego poparcia społecznego. To samo odnosiło się do idei samodzielności językowej, której nie wspierały w Czarnogórze ani elity polityczne, ani tamtejsze instytucje kulturalno-naukowe, jak chociażby Czarnogórska Akademia Nauk i Sztuk (*Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, CANU), ani nawet większość samych Czarnogórców. Niemniej jednak u schyłku XX wieku zorientowani niepodległościowo intelektualiści czarnogórscy, dążący do rekonstrukcji odrębnej czarnogórskiej tożsamości we wszystkich jej aspektach, zwrócili się między innymi ku idei językowej odrębności Czarnogórców. Środowisko to, skupione głównie wokół takich instytucji, jak wspomniany Czarnogórski PEN Club, Macierz Czarnogórska oraz założona w 1999 roku jako swoista alternatywa dla CANU Duklańska Akademia Nauk i Sztuk (*Dukljanska akademija nauka i umjetnosti*, DANU), organizowało konferencje, sympozja i seminaria poświęcone językowi czarnogórskiemu. Tak jak w innych podobnych przypadkach, nie chodziło wyłącznie o zmianę sposobu określenia języka – chciano określić zarówno jego cechy charakterystyczne, jak i wskazać, czym różni się on od języków sąsiadów (por. Fishman, 1993): serbskiego, chorwackiego i bośniackiego.

⁷ Wypowiedź Vojislava Nikčevića, głównego promotora idei odrębności języka czarnogórskiego, fragment rozmowy z językoznawcą Mihajlo Šćepanoviciem z Serbskiej Akademii Nauk i Umiejętności, „Czy istnieje język czarnogórski”, 5 kwietnia 1998.

W przypadku języka czarnogórskiego akcent w poszukiwaniu różnic siłą rzeczy padł na odróżnienie go od serbskiego (Greenberg, 2008, s. 90). Intelktualiści czarnogórcy musieli bowiem rekonstruować odrębną tożsamość czarnogórską w dużym stopniu w opozycji do tożsamości serbskiej, biorąc pod uwagę chociażby rozpowszechnione przekonanie o przynależności Serbów i Czarnogórców do jednego narodu – tak wśród tych pierwszych, jak i wśród tych drugich, skłonnych identyfikować się z serbskością. Żeby uzasadnić odrębność językową Czarnogórców, stwierdzono między innymi, że dialekty używane w Czarnogórze są autentycznie czarnogórskie, nie zaś serbskie⁸, i że spuścizna dziewiętnastowiecznych pisarzy czarnogórskich należy do odrębnej, czarnogórskiej – a nie serbskiej – tradycji literackiej (Greenberg, 2008, s. 91).

Wśród twórców literatury, na których powoływano się w tym kontekście, znaleźli się żyjący i tworzący w Czarnogórze w XIX wieku literaci Stefan Mitrov Ljubiša (1824–1878), Marko Miljanov Popović (1833–1901) oraz – przede wszystkim – czarnogórski władca, wybitny poeta i myśliciel Petar II Petrović Njegoš (1813–1851). Słynny *Górski wieniec* (Gorski vijenac, 1847) Njegoša rzeczywiście został w całości napisany żywym językiem ludowym Czarnogórców, co stanowi zarazem specyfikę tego utworu. Podobnie dwaj inni wymienieni autorzy w swojej twórczości posługiwali się specyficzną odmianą ijekawicy, używaną na czarnogórskich terenach (Greenberg, 2008, s. 97). Mogło to więc świadczyć o odrębności językowej Czarnogórców. Jednak „unaradawianie” dziewiętnastowiecznych autorów czarnogórskich okazało się zadaniem dość trudnym – ze względu na przywiązanie do tradycji serbskiej lub też, szerzej, południowo-słowiańskiej, przewijające się wyraźnie w ich twórczości. Losy *Górskiego wieńca* dobrze ilustrują złożoność kulturowo-literackiego aspektu dyskusji na temat czarnogórskiej tożsamości i czarnogórskiego języka. Mamy tu bowiem do czynienia z utworem, który dla Czarnogórców jest najwybitniejszym osiągnięciem rodzimej literatury, „w poprzednich pokoleniach znanym nieomal na pamięć, ich narodową Biblią” (Wrocławski, 2005, s. 166), a jednocześnie należy do kanonu literatury i kultury serbskiej. Rzeczywiście, Njegoš zadedykował swój poemat „ojcu Serbii” – dziewiętnastowiecznemu

⁸ Pod względem dialektalnym Czarnogóra podzielona jest na dwa obszary – północno-zachodni i południowo-wschodni. Na obszarze północno-zachodnim występuje nowosztokawski dialekt wschodniohercegowiński, podczas gdy na południowo-wschodnim (łącznie z historyczną stolicą Cetinje i obecną stolicą Podgoricą) w użyciu jest starosztokawski dialekt zetski. Zasięg tych dialektów wykracza poza granice Czarnogóry. Obszar występowania dialektu zetskiego obejmuje bowiem również serbską część Sandżaku i skrawki północnej Albanii zamieszkałe przez ludność słowiańską (Greenberg, 2008, s. 92). W przypadku zaś dialektu wschodniohercegowińskiego mamy do czynienia z „przestrzenią rozciągającą się od przylądka Oštro, leżącego u wejścia do Boki Kotorskiej po północnochorwacki Bjelovar i od południowoserbskiego Čačka do leżącej na zachód od Karlovca osady Moravice” (Jaroszewicz, 2010–2011, s. 106).

bohaterowi serbskich powstań antytureckich Jerzemu Czarnemu (Karađorđe). Treść utworu nawiązuje do walk prawosławnych Czarnogórców z poturczykami (mit wytępienia niewiernych), odwołując się do całej historii serbskiej, w szczególności bitwy na Kosowym Polu i jej następstw (mit kosowski); Njegoš zapowiada w poemacie odrodzenie narodowe Serbów. Tym samym czarnogórski władca, nazwany przez Ivo Andrića „tragicznym bohaterem kosowskiej idei”⁹, poprzez swoją twórczość odegrał niebagatelną rolę w kodyfikacji mitu kosowskiego jako centralnego punktu serbskiej ideologii narodowej (Gil, 2005, ss. 116–123). W tym kontekście wymownym przykładem były kontrowersje z lat 70. XX wieku dotyczące budowy mauzoleum Njegoša na górze Lovćen. Debata o mauzoleum natychmiast stała się debatą o narodowości Njegoša – był Serbem czy Czarnogórcem?¹⁰ Dekadę później kolejna inscenizacja *Górskiego wieńca* czarnogórskiego reżysera Blagoty Erakovicia została poddana krytyce – podniesiono bowiem, iż celowo pomija się w niej słowa *Serb, Serbowie, serbstwo* (Wrocławski, 2005, s. 166). W ten sposób spór o tożsamość Njegoša przerodził się w spór wokół narodowej i kulturowej tożsamości Czarnogórców.

Vojislav P. Nikčević (1935–2007), czarnogórski badacz, literaturoznawca z wykształcenia i profesor literatury czarnogórskiej na Wydziale Filozoficznym w Nikšiću, miał stwierdzić, że *Górski wieniec* stanowi dzieło napisane w czarnogórskim języku literackim. Badacz ten w latach 90. XX wieku stał się głównym wyrazicielem idei czarnogórskiej odrębności językowej. Pragnąc udowodnić istnienie języka czarnogórskiego, Nikčević przytaczał tezy z pogranicza badań nad etnogenezą Czarnogórców i ich przeszłością językową, wywołując tym samym konsternację w środowisku naukowym. Utrzymywał bowiem, że język czarnogórski wywodził się wprost z wymarłego w XVIII wieku języka połabskiego. Według badacza przodkami Czarnogórców byli Słowianie Połabscy, którzy przybyli z terenów dzisiejszych wschodnich Niemiec, przynosząc ze sobą ijekawicę. Zgodnie z powyższą koncepcją Serbowie do XVI wieku posługiwali się wyłącznie ekawszczyzną, zbliżoną do tej używanej przez Białorusinów. Miało z tego wynikać, że Czarnogórcy są jedynymi autentycznymi nosicielami ijekawicy, podczas gdy w języku serbskim, chorwackim i bośniackim stanowi ona element wtórny. O połabskim pochodzeniu języka Czarnogórców miały świadczyć między innymi trzy występujące w nim fonemy: /ś/, /ž/ oraz /ž/, które posiada również język polski – „dlatego, że oba języki były niegdyś w sąsiedztwie” (Karabeg, Nikčević, & Šćepanović, 1998).

⁹ Mowa tu o słynnym esej Ivo Andrića *Njegoš jako tragiczny bohater kosowskiej idei*. Zob. Andrić (1977, ss. 218–238).

¹⁰ Więcej na temat debaty, jak również na temat Njegoša, roli jego postaci i twórczości w polityce tożsamościowej pierwszej i drugiej Jugosławii i w serbsko-czarnogórskich sporach tożsamościowych: Wachtel (2004, ss. 131–153).

Bazując na tych dowodach, Nikčević podjął pierwszą próbę kodyfikacji języka czarnogórskiego. Opracowana przez badacza koncepcja zakładała przywrócenie językowi czarnogórskiemu jego utraconej autentyczności, która swój najpełniejszy wyraz znalazła w dziewiętnastowiecznych dziełach literackich. A zatem należało odzyskać język dla Czarnogórców, oczyszczając obecną mowę z „destrukcyjnych” wpływów serbskiej normy językowej, którym język ten miał nieustannie podlegać od połowy XIX wieku, tj. od czasu wprowadzenia reformy językowej Vuka Karadžicia. Proces ten, scharakteryzowany przez Nikčevića jako „rozczarnogórze” (*rascrnogorčivanje*) Czarnogórców i ich języka miał nasilić się wraz z utratą przez Czarnogórę politycznej samodzielności w 1918 roku i trwać do chwili obecnej (Jaroszewicz, 2010–2011, s. 96).

Zrekonstruowany przez Nikčevića język czarnogórski łączył w sobie elementy dwóch występujących na terenie Czarnogóry dialektów. Wyróżniać język Czarnogórców miały między innymi spółgłoski *ś*, *ž* oraz *ž*. Tak skonstruowana kompozycja ponaddialektalna została dopełniona elementami językowymi z dziewiętnastowiecznych dzieł literackich. W ten sposób badacz stworzył dla Czarnogórców sztuczny model języka czarnogórskiego, który ze względu na olbrzymie różnice między nim a językiem mówionym miał nikłe szanse na zaakceptowanie przez większość ludności. Zawierający liczne archaizmy i dialektyzmy, odbiegający wyraźnie nie tylko od dotychczas obowiązującej normy językowej, lecz także od czarnogórskiej rzeczywistości komunikacyjnej, projekt języka czarnogórskiego autorstwa Nikčevića został przez Czarnogórców odrzucony (Jaroszewicz, 2010–2011, s. 108)¹¹. Eksperymenty Nikčevića w zakresie rekonstrukcji języka czarnogórskiego mogą jednak posłużyć jako spektakularny przykład tego, jak daleko mogą posunąć się w swoich działaniach apologety odrębności językowej i narodowej.

W niepodległej Czarnogórze wypracowanie normy języka czarnogórskiego powierzono lingwistom, literatom i publicystom. W tym celu w styczniu 2008 roku została przez władze czarnogórskie powołana Rada ds. Standaryzacji Języka Czarnogórskiego (*Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika*) – organ składający się z trzynastu osób, których zadaniem było opracowanie pisowni, gramatyki oraz słownika języka czarnogórskiego. Wkrótce po rozpoczęciu działalności członków Rady podzielił spór wokół kształtu reform językowych, gdyż okazało się, że ich wizje standaryzacji są całkowicie odmienne. Część osób reprezentowała bowiem stanowisko umiarkowane, postulując wprowadzenie do

¹¹ Szerzej o próbie kodyfikacji języka czarnogórskiego podjętej przez Nikčevića zob. Jaroszewicz (2010–2011, ss. 91–110).

obowiązującej dotychczas w Czarnogórze normy językowej jedynie niewielkich zmian. Stanowisko to zostało poddane ostrej krytyce przez zwolenników radykalniejszych reform normy czarnogórskiej, bardzo przypominających koncepcje kodyfikacyjne Nikčevića. Wśród reprezentantów tego stanowiska należy wymienić językoznawcę Adnana Čirgicia, późniejszego współautora gramatyki języka czarnogórskiego. Čirgić przejął od Nikčevića dużą część jego poglądów, w tym postulat wzorowania się na języku dziewiętnastowiecznych dzieł literackich i niechętną postawę wobec odziedziczonej po języku serbsko-chorwackim czarnogórskiej normy językowej. Oponentom zarzucano tradycjonalizm, traktując ponadto ich umiarkowane stanowisko w kwestiach standaryzacyjnych jako niemal celowy sabotaż, mający na celu „wytworzenie się szkodliwej dla czarnogórskiej racji stanu, tożsamości i odrębności narodowej sytuacji, w której Czarnogórcy dalej posługiwaliby się cudzym językiem, noszącym jedynie w swojej nazwie atrybut czarnogórski” (Jaroszewicz, 2012, s. 64).

Nieustanne spory i polaryzacja stanowisk badawczych członków zmusiły Radę do zakończenia działalności. Nie opracowano ostatecznych wersji pisowni i gramatyki języka czarnogórskiego. Na początku 2009 roku czarnogórskie Ministerstwo Oświaty i Nauki celem zakończenia prac kodyfikacyjnych powołało kolejny organ – tym razem trzyosobową Komisję Ekspertką ds. Standaryzacji Języka Czarnogórskiego (*Ekspertska komisija za standardizaciju crnogorskog jezika*). Korzystając z opracowań poprzedników, nowa komisja latem 2009 roku opublikowała zasady pisowni języka czarnogórskiego (*Pravopis crnogorskog jezika*), zgodnie z którymi czarnogórski alfabet zyskał dwie nowe litery – ž oraz š. Rok później ukazała się także *Gramatika crnogorskog jezika*, która wraz z *Pravopisem* określiła ramy normatywne języka czarnogórskiego (Jaroszewicz, 2012, ss. 76, 80). Obie prace spotkały się z krytyką czarnogórskiej opinii publicznej, mediów i środowisk naukowych. Podważano zarówno wiarygodność ich autorów, jak i zasadność zawartych w nich reform językowych. Skład komisji, w której zasiadało dwóch obcokrajowców i jeden filozof z wykształcenia¹², budził zastrzeżenia co do ich kompetencji w zakresie reformowania języka czarnogórskiego. Opracowanej normie języka czarnogórskiego zarzucano archaiczność i odbieganie od czarnogórskiej praktyki językowej. Oprócz wprowadzenia

¹² W skład komisji weszli: ukraińska lingwistka Ljudmila Vasiljeva, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, chorwacki normatywista, emerytowany profesor Uniwersytetu w Zagrzebiu Josip Silić oraz Czarnogórzec Milenko A. Perović (przewodniczący komisji), profesor filozofii z Uniwersytetu w Nowym Sadzie. Później skład komisji został jeszcze poszerzony o trzy osoby, wśród których znalazł się kolejny lingwista chorwacki, zagrzebski profesor Ivo Pranjković. Szerzej o tym zob.: Jaroszewicz (2012, ss. 75–77).

dwóch dodatkowych liter, nowy model językowy stanowił bowiem realizację również innych idei Nikčevića, co zostało zaznaczone w *Pravopisie* z 2009 roku (Perović, Silić, & Vasiljeva, 2009, ss. 5–6).

Jednocześnie władze czarnogórskie podjęły kroki mające na celu wzmocnienie instytucjonalnego wymiaru polityki językowej. W 2008 roku wprowadzono Ustawę o Macierzy Czarnogórskiej, określającą oficjalny status tej organizacji, działającej na rzecz „afirmacji kultury i tożsamości narodowej narodu czarnogórskiego oraz promocji i rozwoju wieloetnicznego charakteru Czarnogóry” („Ukaz o proglašenju Zakona o Matici crnogorskoj”, 2008). W lipcu 2010 roku został utworzony przez władze czarnogórskie także Instytut Języka i Literatury Czarnogórskiej, cztery lata później przekształcony w Wydział Języka i Literatury Czarnogórskiej z siedzibą w Cetinje. Na czele tej instytucji stanął Adnan Čirgić. Instytut określił swoją misję jako „stałą troskę o język czarnogórski, rozwój językowej świadomości w Czarnogórze i badanie czarnogórskich tendencji literackich i językowych w przeszłości i teraźniejszości”¹³.

W kontekście omawianej problematyki warto wspomnieć też o nieuznawanej Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej (CPC) i jej stanowisku wobec zmian językowych. Występuje ona przeciwko dominującej pozycji Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC) w Czarnogórze, a w kwestii języka zajmuje stanowisko odmienne niż SPC, opowiadając się za afirmacją języka czarnogórskiego jako ważnego filaru tożsamości. Na stronie oficjalnej CPC w komunikacie dotyczącym języka zaznaczono między innymi, że Cerkiew „od dnia swojej odbudowy”¹⁴ [31 października 1993 roku – K.M.] używa w liturgii języka czarnogórskiego” („Oglašavanje”, 2009). Według metropolity Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej Michała „naród i państwo czarnogórskie nie mają przyszłości bez autokefalicznej CPC, języka czarnogórskiego i innych instytucji, akademii, stowarzyszeń, które występują w obronie naszych rodzimych wartości” („Oglašavanje”, 2009). W takim ujęciu odmowa uznania zarówno Cerkwi czarnogórskiej, jak i języka czarnogórskiego oznacza negowanie istnienia narodu czarnogórskiego.

¹³ Zob. na oficjalnej stronie internetowej Wydziału: <http://www.fcjk.me/institut-za-crnogorski-jezik-i-knjizevnost> („Institut za crnogorski jezik i književnost – Fakultet za crnogorski jezik i književnost”, b.d.)

¹⁴ Nie przypadkiem użyto tu słowa „odbudowa”, gdyż nieuznawana Czarnogórska Cerkiew Prawosławna nawiązuje do dawniej istniejącej samodzielnej Cerkwi czarnogórskiej (metropolii cetinjskiej), która została zlikwidowana po zajęciu Czarnogóry przez wojska serbskie w 1918 roku. Na mocy umowy z 1920 roku, zawartej między władzami Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców a Patriarchatem Konstantynopolskim, powstała zjednoczona Cerkiew serbska, której jurysdykcja objęła również obszar Czarnogóry. Ruch na rzecz odbudowy Autokefalicznej Cerkwi Czarnogórskiej otrzymał nowy impuls z chwilą rozpadu Jugosławii. Stronnictwo proniepodległościowe zainicjowało odbudowę CPC, do której doszło w 1993 roku.

Narratywizowanie języka

W czarnogórskim dyskursie tematyzującym nazwę i odrębność języka można wyodrębnić kilka kluczowych wątków tworzących narrację o języku czarnogórskim, która stanowi część szerszej czarnogórskiej narracji tożsamościowej. Po pierwsze, podkreślane jest znaczenie kwestii języka dla czarnogórskiej tożsamości – język czarnogórski uznawany jest za „jedną z kluczowych kwestii czarnogórskiej tożsamości państwowej” (Čirgić, 2010, s. 7). Język nie tylko „decyduje o tożsamości narodu”¹⁵, lecz często jest utożsamiany z narodem – by przytoczyć tu słowa przewodniczącego Rady standaryzacyjnej Branka Banjevicia – *jezik je cio narod* (za: Jaroszewicz, 2012, s. 63). Według Banjevicia „ani naród czarnogórski nie może istnieć bez języka czarnogórskiego, ani państwo Czarnogóra” (za: Jaroszewicz, 2012, s. 63). Takie ścisłe powiązanie losów narodu czarnogórskiego z losami języka czarnogórskiego można też znaleźć we wcześniejszych rozważaniach Nikčevicia (por. Karabeg i in., 1998).

Kolejnym wątkiem w narracji o języku czarnogórskim jest podkreślanie jego unikatowości. Banjević dowodził na przykład, że „język literacki i język narodowy Czarnogórców są tożsame, co jest ewenementem na skalę światową” (za: Jaroszewicz, 2012, s. 63). Teza o identyczności czarnogórskiego języka literackiego i narodowego, co ma stanowić „jedyny taki przypadek w Europie”, została wysnuta jeszcze przez Nikčevicia (Glušica, 2010, s. 35). Przez kodyfikatorów języka czarnogórskiego został zaakceptowany jego pogląd, że pod względem językowym Czarnogóra stanowi organiczną całość. W tym ujęciu podziały dialektalne Czarnogóry były sztuczne – skonstruowane przez serbskich językoznawców kwestionujących fakt istnienia „czarnogórskiego języka mówionego” (*crnogorski govorni jezik*) jako wspólnego dla większości Czarnogórców (Greenberg, 2008, s. 94). Negujący istnienie ogólnoczarnogórskiej specyfiki językowej lingwiści serbscy mieli zatem celowo unikać określenia „czarnogórski” przy analizie dialektów używanych w Czarnogórze, gdyż oznaczałoby to uznanie przez nich czarnogórskiej odrębności językowej (Čirgić, 2011, ss. 10, 56).

Pojawia się tu kolejny ważny wątek narracyjny, a mianowicie serbskiego Innego, przed którym „nasz” język należy bronić. W narracji o języku czarnogórskim „Serbia”, „Belgrad”, „(wielko)serbscy lingwiści” grają rolę głównych przeciwników czarnogórskiej odrębności językowej, którzy przez cały XX wiek prowadzili nieustannie unifikacyjną, antyczarnogórską

¹⁵ Nawiązanie do wypowiedzi Zekenja Dugopoljaca, dyrektora ds. oświaty Boszniackiej Rady Narodowej, na temat języka bośniackiego. Wypowiedź zaczerpnięta z: Zalewski (2010, s. 211).

w swoich skutkach politykę językową. Jej cel zaś zostaje zdemaskowany w następujący sposób: „Stwarzanie takich fałszywych wyobrażeń o języku czarnogórskim [...] było częścią szerszej strategii politycznej, która zakładała narzucenie Czarnogórcom serbskiej tożsamości językowej i narodowej, by następnie na podstawie tych identyfikacji urzeczywistnić polityczną doktrynę włączenia Czarnogóry do Serbii” (Čirgić, 2011, s. 7). W tym schemacie narracyjnym ważny staje się motyw walki podjętej przez zwolenników czarnogórskiej odrębności językowej przeciwko „wielkoserbskiej ofensywie”¹⁶, która, niczym walka między dobrem a złem, trwa w nieskończoność.

By zdyskredytować Innego i uwiarygodnić zasadność „naszych” działań, należało wskazać, że istnieje historyczna ciągłość pomiędzy narodem a językiem czarnogórskim i że język czarnogórski jako organiczny i naturalny byt istniał przez wieki¹⁷. A zatem opracowana periodyzacja dziejów języka czarnogórskiego pokrywa się ściśle z dziejami czarnogórskich terenów i nawiązuje do tradycji średniowiecznej państwowości. W interpretacji tej bowiem „historyczny”¹⁸ okres dziejów języka czarnogórskiego zaczyna się od połowy IX w., czyli od czasu powstania na terytorium dzisiejszej Czarnogóry pierwszego słowiańskiego państwa Dukli/Zety i trwa do dziś.

Narracja o języku czarnogórskim, wprowadzenie dwóch nowych liter wyróżniających czarnogórski alfabet od pozostałych „następców” języka serbsko-chorwackiego, podkreślanie odmienności wymowy, leksyki i gramatyki – wszystko to miało uzasadniać odrębność języka Czarnogórców i służyć zarazem do zamanifestowania odrębności narodowej. Wszelako wśród językoznawców odrębność języka czarnogórskiego nadal budzi kontrowersje. Oddajmy głos lingwistce z Czarnogóry, historyczce języka serbskiego na Wydziale Filozoficznym w Nikšiću, profesor Jelice Stojanović. Badaczka twierdzi, że obszar językowy Czarnogóry „strukturalno-genetycznie i typologicznie” wpisuje się

¹⁶ Szerzej na temat obecnego w dyskursie czarnogórskim motywu walki przeciwko „wielkoserbskiej ofensywie” zob.: Felberg & Šarić (2013, ss. 18–22). Autorzy analizują również dyskurs chorwacki.

¹⁷ Dziewiętnastowiecznym władcom czarnogórskim zarzucano brak odpowiednich działań w zakresie polityki językowej, wobec czego w Czarnogórze utrwaliła się nazwa „język serbski” (Čirgić, 2011, ss. 172–175). Krytyce, na przykład, został poddany czarnogórski książę (od 1910 roku – król) Nikola (1840–1921), który „nie podjął żadnych działań w zakresie tworzenia i umacniania polityki językowej, szanującej specyfikę języka w Czarnogórze”. Zob. Čirgić (2011, s. 177).

¹⁸ Dzieję języka czarnogórskiego podzielono na dwa okresy: przedhistoryczny i historyczny. Autorem tej koncepcji był Vojislav P. Nikčević.

„w szerszy obszar języka serbskiego, stanowiąc jego nieodłączną część” (Stojanović, 2011, s. 163). Jej zdaniem, „polityka językowa w Czarnogórze [...] całkowicie odbiegła od samego języka i jego istoty [...], i tym samym zaczęła tworzyć wirtualną rzeczywistość językową” (Stojanović, 2011, s. 8).

Pomijając lingwistyczny wymiar dyskusji wokół odrębności języka czarnogórskiego, która wobec bezkompromisowości polemizujących stron utknęła w martwym punkcie, należy podkreślić, że spór ten od samego początku wkomponował się w bieżące spory polityczno-tożsamościowe: serbsko-czarnogórskie na osi Belgrad – Podgorica, serbsko-czarnogórskie na poziomie wewnątrzczarnogórskim i wreszcie, pomiędzy samymi Czarnogórcami. Tym samym językowi przyszło odegrać ważną rolę przy konstruowaniu podziałów politycznych. Wśród najbardziej wymownych przykładów można wymienić kilkumiesięczne spory w czarnogórskim parlamencie w 2007 roku wokół projektu ustawy zasadniczej i związanej z tym kwestii języka urzędowego. Rozwiązanie kompromisowe, zgodnie z którym obok urzędowego czarnogórskiego językom serbskiemu, bośniackiemu, albańskiemu i chorwackiemu przyznano status języków *u službenoj upotrebi*¹⁹, zdawało się nie satysfakcjonować Serbów. Kolejnym takim przykładem są wydarzenia z 2011 roku, kiedy to kwestia wprowadzenia do szkół „języka czarnogórskiego”²⁰ znów na długo podzieliła czarnogórski parlament. Zgodnie z porozumieniem z 2011 roku, osiągniętym w wyniku kilkumiesięcznych negocjacji z serbską opozycją, obecna nazwa przedmiotu szkolnego brzmi „język czarnogórski – serbski, bośniacki, chorwacki”. Innym dość często podnoszonym tematem jest kwestia wypierania cyrylicy przez łacinkę. Mimo że konstytucja gwarantuje równorzędność obu alfabetów, to w praktyce w Czarnogórze dominuje alfabet łaciński (zob. Stojanović, 2011, ss. 88–92; Janković, 2015).

Podobnie jak czarnogórska definicja tożsamości narodowej, również czarnogórska definicja języka pozostaje dla części społeczeństwa czarnogórskiego trudna do zaakceptowania. Swój głos w sprawach językowych i tożsamościowych wielokrotnie zabierała Serbska Cerkiew Prawosławna na czele z metropolitą czarnogórskim Amfilohije, jedną z kluczowych postaci czarnogórskiego życia publicznego. Metropolita Amfilohije, jako zdecydowany przeciwnik idei odrębności czarnogórskiej, w okresie przedreferendalnym

¹⁹ Zgodnie z art. 13 konstytucji: *Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Čirilično i latinično pismo su ravnopravni. U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albański i hrvatski jezik.*

²⁰ Od 2004 roku w Czarnogórze obowiązywała nazwa przedmiotu szkolnego „język i literatura ojczysta” (*maternji jezik i književnost*). Zamiarem czarnogórskich władz była zmiana w roku szkolnym 2011/2012 nazwy przedmiotu na „język i literatura czarnogórska”.

stał się faktycznym liderem frakcji antyniepodległościowej w Czarnogórze. Warto w tym miejscu przytoczyć jego wypowiedzi jako przykład skrajnego wariantu kontrnarracji wobec odrębnego języka czarnogórskiego: „Dziś w Czarnogórze cyrylicę zastępuje się „čirgılıcą”, niszczy się język serbski i zamienia go w nieistniejący język tego narodu, w tzw. język czarnogórski, a raczej powiedziałbym, język *montenegrijski*”, gdyż „tworzony jest *duklańsko-montenegrijski* człowiek, który nigdy, nawet w czasach komunistycznych, nie istniał. Hybryda ta, zlepiona z różnych elementów, staje się obecnie rzeczywistością, i należy o tym mówić” (Por. „Amfilohije”, 2014; „Amfilohije”, 2015). Trzeba zaznaczyć, że tego typu wypowiedzi – podkreślające „sztuczność” odrębnej tożsamości Czarnogórców – nie są czymś nowym i od lat przewijają się w czarnogórskim dyskursie publicznym. Składają się one na szerszy schemat narracyjny, w którym Czarnogóra przedstawiana jest jako kolebka serbskości. Narracja ta przegrała w referendum w 2006 roku. Czarnogórskie elity polityczne i intelektualne nie chciały lub nie mogły zdefiniować języka niepodległego państwa jako serbski, gdyż wybrały odmienną wizję Czarnogóry.

Przemiany tożsamościowo-językowe w Czarnogórze

Wyniki spisu ludności z 2003 roku wykazały, że ponad 63 proc. mieszkańców Czarnogóry uznawało się za użytkowników języka serbskiego, podczas gdy niecałe 22 proc. deklaroowało jako ojczysty język czarnogórski. Należy zaznaczyć, że spis przeprowadzono w czasie, gdy Czarnogóra tworzyła jeszcze wspólne państwo z Serbią, niemniej czarnogórskie elity rządzące już obrały kurs na niepodległość. Kwestia przyszłości Czarnogóry – *pro/contra* niepodległość – spolaryzowała wówczas społeczeństwo do tego stopnia, że samookreślenie i inne wiążące się z tym kwestie tożsamościowe zyskały silne zabarwienie polityczne (Morrison, 2009, s. 12). Wobec tego osoby popierające niepodległość Czarnogóry najchętniej opowiadały się za językiem czarnogórskim jako ojczystym, podczas gdy optujące za pozostaniem we wspólnym państwie z Serbią deklarowały, że ich językiem ojczystym jest serbski (Greenberg, 2008, s. 9). Dane spisowe wykazują wyraźne dysproporcje między deklarowaną narodowością („serbską” / „czarnogórską”) a deklarowanym językiem ojczystym („serbskim” / „czarnogórskim”), gdyż można szacować, że spośród 43 proc. zadeklarowanych Czarnogórców faktycznie połowa pozostawała przy serbskim jako języku ojczystym.

Sytuacja narodowościowa i językowa w Czarnogórze w 2003 roku²¹

Narodowość	Liczebność	%	Język ojczysty	Liczebność	%
Czarnogórcy	267 669	43,16	czarnogórski	136 208	21,96
Serbowie	198 414	31,99	serbski	393 740	63,49
Muzułmanie	24 625	3,97	bośniacki	14 172	2,29
Boszniacy	48 184	7,77	boszniacki*	19 906	3,21
Albańczycy	31 163	5,03	albański	32 603	5,26
Chorwaci	6 811	1,10	chorwacki	2 791	0,45
inni	43 279	6,98	inny	20 725	3,34
Ogółem	620 145	100	Ogółem	620 145	100

* Mimo że Boszniacy zdefiniowali swój język jako „bośniacki”, nie wszyscy przyjęli taką nazwę. W Czarnogórze Boszniacy lub Muzułmanie podali jako nazwę języka zarówno bośniacki, jak i boszniacki, choć to drugie określenie było sprzeczne z stanowiskiem liderów tej mniejszości narodowej.

Wyniki spisu powszechnego z 2011 roku wykazały nieco odmienną sytuację. Mimo zauważalnych przemian w strukturze narodowościowej, charakteryzujących się wzrostem liczebności zadeklarowanych Czarnogórców względem zadeklarowanych Serbów – prawie 45 proc. *versus* niecałe 29 proc. – widać także tendencję rosnącą w identyfikacji z językiem czarnogórskim. Wobec około 37 proc. zadeklarowanych użytkowników czarnogórskiego można więc mówić o względnym sukcesie czarnogórskiej polityki językowej, przynajmniej w zakresie określania swego języka. Liczba osób, które nazwały swój język serbskim, zmalała o ponad 20 proc. i wynosiła niespełna 43 proc. Zapewne jakaś część tych osób redefiniowała swój język na rzecz bośniackiego, którego liczba zadeklarowanych użytkowników zwiększyła się w porównaniu do 2003 roku. Ponieważ liczba użytkowników języka serbskiego wciąż była większa od liczby osób deklarujących serbską tożsamość narodową, można przypuszczać, że część Boszniaków/Muzułmanów, podobnie jak Czarnogórców, swój język określiła jako serbski²². Niewykluczone, że w przyszłości tendencja do zmniejszania się liczby zadeklarowanych użytkowników serbskiego będzie kontynuowana.

²¹ Opracowano na podstawie: Zavod za statistiku Republike Crne Gore (2004): Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo: Vjeroispovjest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu. Podaci poopštinama.

²² Wydaje się także prawdopodobne, że część osób deklarujących się jako Muzułmanie nazwała swój język czarnogórskim. Macierz Muzułmańska Czarnogóry na swojej stronie internetowej język czarnogórskich Muzułmanów określa jako czarnogórski. Zob. „Muslimani Crne Gore” (b.d.).

Sytuacja narodowościowa i językowa w Czarnogórze w 2011 roku²³

Narodowość	Liczebność	%	Język ojczysty	Liczebność	%
Czarnogórcy	278 865	44,98	czarnogórski	229 251	36,97
Serbowie	178 110	28,73	serbski	265 895	42,88
Muzułmanie	20 537	3,31	bośniacki	33 077	5,33
Boszniacy	53 605	8,65	boszniacki	3 662	0,59
Albańczycy	30 439	4,91	albański	32 671	5,27
Chorwaci	6 021	0,97	chorwacki	2 791	0,45
inni	52 452	8,45	inny*	52 798	8,51
Ogółem	620 029	100	Ogółem	620 145	100

* Część ludności swój język nazwała czarnogórsko-serbskim czy serbsko-czarnogórskim – odpowiednio 0,06 proc. i 0,1 proc. (Zavod za statistiku Republike Crne Gore, 2011). W Czarnogórze także 2,03 proc. zadeklarowało serbsko-chorwacki jako swój język ojczysty, zaś 0,04 proc. odpowiedziało się za chorwacko-serbskim.

Na podstawie przeprowadzonej analizy należy stwierdzić, że idea języka czarnogórskiego ani nie została w Czarnogórze powszechnie przyjęta, ani nie poniosła klęski. Raczej jest stopniowo przyswajana, a przynajmniej nie jest całkowicie odrzucana. Inaczej natomiast wygląda sytuacja w przypadku rzeczywistych reform językowych, które na ogół nie spotykają się z entuzjastycznym przyjęciem. Badania opinii publicznej z 2013 roku wykazały bowiem, że prawie połowa społeczeństwa (48,3 proc.) nie popiera innowacji językowych, przy czym odsetek ten wzrósł o parę procent w porównaniu z rokiem 2011 („Stavovi”, 2013, s. 30). Wobec takiego stanu rzeczy realizatorzy badania konkludowali: „Czas pokaże, czy reforma językowa – a zwłaszcza standaryzacja i wprowadzenie nowych liter – zostanie przyjęta [przez społeczeństwo – K.M.] w swojej obecnej wersji, czy też będzie wymagała odpowiedniej korekty” („Stavovi”, 2013, s. 31).

²³ Opracowano na podstawie: Zavod za statistiku Republike Crne Gore (2011): Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine: Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori.

Czarnogórska sytuacja narodowościowa i językowa pokazuje wymownie, że ani język jako kryterium tożsamości, ani tożsamość per se nie są bynajmniej czymś stałym. Patrząc bowiem tylko na dane spisowe dotyczące języka ojczystego nie da się z pewnością rozstrzygnąć, ilu rzeczywiście jest w Czarnogórze Czarnogórców, Serbów, czy też Boszniaków lub Muzułmanów. Trudno będzie też zidentyfikować tożsamość tego niewielkiego, acz istniejącego odsetka ludności, która swój język nazwała czarnogórsko-serbskim czy serbsko-czarnogórskim. Konkludując, należy stwierdzić, że w przypadku Czarnogóry nie tyle sam język, ile spór o język stał się ważnym elementem czarnogórskości. „Nieustanny konflikt lingwistyczny” – by nawiązać do motta artykułu zaczerpniętego od Hobsbawma – okazał się w dużej mierze sporem o tożsamość.

Bibliografia

- Amfilohije: U Crnoj Gori se pokušava stvoriti novi jezik i neki novi čovjek–hibrid. (2014). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.vijesti.me/vijesti/amfilohije-u-crnoj-gori-se-pokusava-stvoriti-novi-jezik-i-neki-novi-covjekhibrid-177721>
- Amfilohije: U Crnoj Gori se uništava srpski i pretvara u nepostojeći crnogorski jezik. (2015). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.srbijadanas.com/clanak/amfilohije-u-crnoj-gori-se-unistava-srpski-i-pretvara-u-nepostojeci-crnogorski-jezik-28-01>
- Andrić, I. (1977). Njegoš jako tragiczny bohater kosowskiej idei. (J. Kornhauser, Tłum.). W H. Janaszek-Ivaničková (Red.), *We własnych oczach: XX-wieczny esej zachodnio- i południowosłowiański* (ss. 218–238). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Andrijašević, Ž., & Rastoder, Š. (2006). *Istorija Crne Gore: Od najstarijih vremena do 2003*. Podgorica: Centar za iseljenike.
- Banac, I. (1984). *The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics*. London: Cornell University Press.
- Čirgić, A. (2010). Povodom standardizacije crnogorskog jezika. *Matica*, (1), 7–48.
- Čirgić, A. (2011). *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, Matica crnogorska.
- Čirgić, A. (2016). Crnogorski jezik: Jedan od činilaca crnogorskoga identiteta. W R. Vojvodić & J. Ljumović (Red.), *Crnogorske studije culture i identiteta: Zbornik*. Cetinje: Fakultet dramskih umjetnosti.
- Čirgić, A., Pranjković, I., & Silić, J. (2010). *Gramatika crnogorskog jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. Pobrano 15 listopada 2016, z <https://crnogorskapitanja.files.wordpress.com/2012/08/gramatika-crnogorskoga-jezika.pdf>

- Čolović, I. (2007). *Balkany – terror kultury: Wybór esejów*. (M. Petryńska, Tłum.). Wołowiec: Czarne.
- Džankić, J. (2014). Reconstructing the meaning of being "Montenegrin". *Slavic Review*, 73(2), 347–371. <https://doi.org/10.5612/slavicreview.73.2.347>
- Edwards, J. (2009). *Language and identity*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809842>
- Felberg, T., & Šarić, L. (2013). Discursive construction of language identity through disputes in Croatian and Montenegrin Media. *Scando-Slavica*, 59(1), 7–31. <https://doi.org/10.1080/00806765.2012.740255>
- Fishman, J. (1993). *The earliest stage of language planning: The "First Congress" phenomenon*. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110848984>
- Gil, D. (2005). *Prawosławie, historia, naród: Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Glušica, R. (2009). Jezička politika u Crnoj Gori. *Riječ*, 1, 15–30.
- Glušica, R. (2010). Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma. *Riječ*, 4, 25–45.
- Greenberg, R. (2008). *Language and identity in the Balkans*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199208753.001.0001>
- Hobsbawm, E. (1996). Language, culture and national identity. *Social Research*, 63(4), 1065–1080.
- Institut za crnogorski jezik i književnost – Fakultet za crnogorski jezik i književnost. (b.d.). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.fcjk.me/institut-za-crnogorski-jezik-i-knjizevnost>
- Janković, S. (2015). Crna Gora: Ćirilica neće biti 'ravnopravnija' od latinice. *Radio Slobodna Evropa*. Pozyskano z <http://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-cirilica-nece-biti-ravnopravnija-od-latinice/26961486.html>
- Jaroszewicz, H. (2010–2011). Vojislava Nikčevića koncepcje rekonstrukcji języka czarnogórskiego. *Socjolingwistyka*, 24–25, 91–110.
- Jaroszewicz, H. (2012). Najnowsze tendencje kodyfikacyjne w języku czarnogórskim (2006–2010). *Socjolingwistyka*, 26, 57–87.
- Karabeg, O., Nikčević, V., & Šćepanović, M. (1998). Da li postoji crnogorski jezik? Montenet, *South Slavic service*. Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.montenet.org/language/karabeg.html>
- Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Melnytska, K. (2016). Przeobrażenia tożsamościowe w Czarnogórze po rozpadzie Jugosławii. W J. Wojnicki (Red.), *Europa Środkowa a Bałkany: Determinanty i ograniczenia przemian* (ss. 277–289). Warszawa: ASPRA.
- Morrison, K. (2009). *Montenegro: A modern history*. London: IB Tauris.
- Muslimani Crne Gore. (b.d.). *Matica Muslimanska Crne Gore*. Pobrano 15 listopada 2016, z <https://web.archive.org/web/20151102101253/http://www.maticamuslimanska.me/mcg/>
- Nakazawa, T. (2015). The making of "Montenegrin Language": Nationalism, language planning, and language ideology after the collapse of Yugoslavia (1992–2011). *Südosteuropäische Hefte*, 4(1), 127–141.

Oglašavanje povodom negiranja prirodnog prava Crnogoraca da u svojoj domovini koriste crnogorski jezik. (2009). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.cpc.org.me/mne/saopstenja.php?id=4>

Pavlović, S. (2003). Who are Montenegrins? Statehood, identity, and civic society. W F. Bieber (Red.), *Montenegro in transition: Problems of identity and statehood* (ss. 83–106). Baden-Baden: Nomos.

Perović, M., Silić, J., & Vasiljeva, L. (2009). *Pravopis crnogorskog jezika i rječnik crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.gov.me/files/1248442673.pdf>

Resolution of the Montenegrin P.E.N. Center on the Endangerment of Montenegrin Culture, People and State. (1994). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.montenegro.org/endanger.html>

Roberts, E. (2007). *Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro*. London: Hurst & Company.

Stavovi crnogorskih gradana o identitetu u 2013: Istraživanje CEDEM-a sa komentarom. (2013). *Matica*, (1), 49–82. Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.maticacrnogorska.me/files/54/04%20crnogorski%20gradjani%20o%20identitetu.pdf>

Stojanović, J. (2011). *Putevima srpskog jezika i ćirilice*. Nikšić: Izdavački centar Matice srpske.

Ukaz o proglašenju Zakona o Matici crnogorskoj. (2008). *Službeni list Crne Gore*, 21(08). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.ministarstvokulture.gov.me/>

Ustav Crne Gore. (2007). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>

Ustav Republike Crne Gore. (1992). *Službeni list RCG*, (48(92)). Pobrano 15 listopada 2016, z http://www.uniset.ca/microstates/montenegro_1055251939.pdf

Ustav Savezne Republike Jugoslavije. (1992). *Službeni list SRJ*, (1(92)). Pobrano 15 listopada 2016, z <http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MON%20FRY%20ustav%20srj%201992.pdf>

Wachtel, A. (2004). How to use a classic: Petar Petrović Njegoš in the twentieth century. W J. Lampe & M. Mazower (Red.), *Ideologies and national identities the case of twentieth-century Southeastern Europe* (ss. 131–153). Budapest: Central European University Press.

Wrocławski, K. (2002). Czarnogóra – Czarnogórcy. *Lithuania*, (1/2(42/43)), 131–136.

Wrocławski, K. (2005). Mniejszość we własnym kraju? – rzecz o Czarnogórcach. W M. Dąbrowski (Red.), *Literatury słowiańskie po roku 1989: Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy* (T. 4, Mniejszości, ss. 158–167). Warszawa: Kolor.

Zalewski, K. (2010). *Naród, religia, rasa: Muzułmańskie ideologie i ruchy narodowe pogranicza w Południowo-Wschodniej Europie*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

Zavod za statistiku Republike Crne Gore. (2004). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo prema vjeroispovjesti, maternjim jeziku i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu*. Podgorica: Zavod za statistiku Republike Crne Gore. Pobrano 15 listopada 2016, z <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje60.pdf>

Zavod za statistiku Republike Crne Gore. (2011). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine: Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori*. Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore. Pobrano 15 listopada 2016, z [http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf)

Language and Identity: The Case of Montenegro

The Montenegrin language was established as the official language of newly independent Montenegro in 2007. However, the idea of a separate Montenegrin language remained dormant until the mid-1990s, when a small group of Montenegrin pro-independence intellectuals, aiming to reconstruct all the trappings of a separate Montenegrin identity, started to emphasize the distinctiveness of the language of Montenegrins. How did it happen that once being a marginal idea, Montenegrin became the native language for almost 37 percent of the Montenegrin population in 2011? This article is an attempt to answer this question. It provides a brief overview of the language situation in Montenegro from the time of socialist Yugoslavia to the independence era, paying attention to the changes in the political elites' attitudes towards the language issue. The standardization process of the Montenegrin language is described by focusing on the aspects, which are considered most significant from the perspective of identity. The paper also describes how the Montenegrin language is being narratized so that the language narrative is being produced as a part of the broader narrative about the Montenegrin identity. Finally, an analysis of the last two censuses' data reveals changes in the population structure in Montenegro according to nationality and mother tongue between 2003 and 2011, i.e. the period when the issues of identity and language became extremely politicized.

Keywords:

language, identity, Montenegro, Montenegrin identity, Montenegrin language

Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry

Język czarnogórski został uznany za język urzędowy niepodległej Czarnogóry w 2007 roku. Temat odrębnego języka w Czarnogórze został nagłośniony dopiero w połowie lat 90. ubiegłego wieku przez niewielką grupę zorientowanych niepodległościowo intelektualistów, dążących do rekonstrukcji wszystkich aspektów odrębnej tożsamości czarnogórskiej. Podstawowe pytanie, na które artykuł odpowiada, brzmi: jak to się stało, że choć idea odrębności językowej była początkowo marginalna, język czarnogórski był w 2011 roku językiem ojczystym dla prawie 37 proc. ludności Czarnogóry? Artykuł przedstawia krótki zarys sytuacji językowej w Czarnogórze od czasów socjalistycznej Jugosławii do czasów niepodległości, z uwzględnieniem ewolucji w podejściu elit politycznych do kwestii języka czarnogórskiego. Omawia też przebieg i kluczowe aspekty procesu standaryzacji języka czarnogórskiego,

uznane za istotne z punktu widzenia tożsamości. Kolejnym aspektem jest narratyzowanie języka czarnogórskiego i będąca jego wynikiem narracja o języku czarnogórskim jako części szerszej czarnogórskiej narracji tożsamościowej. Wreszcie – analiza danych spisów ludności z lat 2003 i 2011 ukazuje przemiany, które zaszły w strukturze narodowościowej i językowej w Czarnogórze w omawianym okresie, kiedy kwestie tożsamości i języka uległy silnej polityzacji.

Słowa kluczowe:

język, tożsamość, Czarnogóra, tożsamość czarnogórska, język czarnogórski